

KSZTAŁTOWANIE KOMPETENCJI NAUCZYCIELSKICH U STUDENTÓW KIERUNKÓW PEDAGOGICZNYCH

Development of teacher competences in pedagogical students

Abstract

The article concerns the competences expected to be mastered by modern teachers. Several definitions of competence by various authors are set forth to show their variety, classifications of competences are also presented. The results of the survey conducted among pedagogical students, concerning the definition of competences and demonstrating competences expected of teachers, are shown. Analysis of the material allows to conclude that the knowledge about competence and the ability to define this concept is low among students.

Key words: competences, qualifications, knowledge, skills, attitudes, personality.

Wstęp

Szybko zmieniająca się rzeczywistość świata XXI wieku, a w niej rzeczywistość edukacyjna, zwłaszcza rzeczywistość szkolna, stawiają coraz większe wymagania przed nauczycielami. Są to wystarczające powody do tego, żeby uczelnie wyższe przygotowujące przyszłych nauczycieli nieustannie poszukiwały nowych koncepcji ich kształcenia, które sprostają oczekiwaniom uczniów, rodziców i całego społeczeństwa. Jest to bardzo ważna i niezbędna powinność, bowiem to od jakości kształcenia oferowanego przez uczelnie zależy przygotowanie przyszłych pokoleń do aktywnego i twórczego funkcjonowania w społeczeństwie wiedzy.

Wprowadzone Rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 r. (Dz. U. Nr 164, poz. 1166 z późn. zm.) standardy kształcenia dla kierunku pedagogika miały być drogowskazem i podstawą do prawidłowego

tworzenia planów i programów nauczania na studiach I i II stopnia przygotowujących przyszłych nauczycieli do pracy pedagogicznej z dziećmi i młodzieżą. Czy spełniły one swoje zadanie? Na to pytanie będzie można odpowiedzieć za kilka lat, kiedy obecni absolwenci uczelni prowadzących kształcenie na specjalnościach nauczycielskich będą wykorzystywać w swojej pracy dydaktycznej i wychowawczo-opiekuńczej umiejętności nabyte w toku studiów, a ich praca będzie przynosić efekty w postaci „dobrze” wykształconego i przygotowanego na wyzwanie życia młodego pokolenia.

Jednak nim to nastąpi należy więcej uwagi poświęcić treścią obecnie realizowanych programów kształcenia, a zwłaszcza na zagadnienia dotyczące kompetencji nauczycielskich nabywanych w toku studiów I i II stopnia. Należy przy tym pamiętać, że „całozyciowy rozwój nauczyciela oznacza ustawiczną edukację przez całe aktywne życie, ukierunkowaną na nabywanie coraz lepszych kompetencji, sprawniejszą organizację pracy pedagogicznej. W ten sposób będzie rozwijał swoją osobowość, zainteresowania, opanowywał współczesną wiedzę z różnych dziedzin oraz odkrywał i rozwiązywał twórcze problemy poprzez prawidłowo ukształtowaną postawę badawczą” [3, s. 177]. W takim ujęciu należy również pamiętać, że praca nauczyciela i efektywność tej pracy zależą w znacznej mierze od jego osobowości, posiadanej wiedzy i opanowanych umiejętności oraz posiadanych kompetencji.

Pojęcie kompetencji

Kompetencja według *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* w najszerszym zakresie pojęcia wywodzą się z łacińskiego *competere* oznacza „nadawać się, zajmować określoną pozycję”. Autor hasła zawartego w tej Encyklopedii odwołuje się do etymologicznej perspektywy kompetencji, „w której jej podstawowe znaczenie będzie nawiązywać do potencjału podmiotu, wyznaczającego jego zdolności wykonania określonych typów działań” [2, s. 693]. W interesującym nas kontekście pedagogicznym autorzy Encyklopedii zaprezentowali dwa ujęcia. Pierwsze mówi o kompetencji jako adaptacyjnym potencjale podmiotu i przekonuje, że „każdy rodzaj zachowania człowieka jest zachowaniem sprawczym: jest ono zawsze instrumentem,

służącym osiągnięciu przez podmiot kontroli nad zewnętrznym – społecznym bądź przyrodniczym – otoczeniem i jako takie podlega modelowaniu” [2, s. 694]. Drugie ujęcie traktuje kompetencje jako transgresyjny potencjał podmiotu. Jest to przekonanie, „że kompetencja jest rodzajem głębokiej struktury poznawczej, integrującej funkcjonujące w jej ramach elementy oraz równoważącej relacje człowieka ze światem” [2, s. 695].

Przeszukując literaturę przedmiotu można znaleźć wiele innych definicji kompetencji. Wśród nich definicję Jadwigi Kędzierskiej traktującą kompetencje jako „właściwości, które umożliwiają szukanie sensu w otaczającym świecie, wartościowania własnego postępowania i innych osób, wytworów tego działania, stawianie, podejmowanie oraz rozwiązywanie zadań, komunikowanie się z ludźmi, współdziałanie i współpracę z innymi” [5, s. 190]. Takie definiowanie kompetencji jest zbieżne w pewien sposób ze stanowiskiem przedstawionym w *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku*. J. Kędzierska określiła kompetencje profesjonalne, jako „ułatwiający podejmowanie i realizację oraz stawianie zadań zawodowych, a także monitorowanie ich realizacji oraz ewaluację zarówno przebiegu procesów realizacyjnych, jak i ich rezultatów” [5, s. 192]. Wyodrębniła ona kompetencje kluczowe niespecyficzne oraz specyficzne.

Kompetencje kluczowe

Pierwsze z nich, kompetencje kluczowe niespecyficzne są według J. Kędzierskiej niezbędne każdemu nauczycielowi w trakcie ich całego okresu pracy zawodowej i dzięki nim nauczyciel może nabywać nowe kompetencje. Przy okazji ich omawiania autorka zwraca uwagę na umiejętności, wiadomości i właściwości podmiotowe, które każdy nauczyciel powinien nabyć w toku kształcenia. Wśród umiejętności wymienia ona umiejętności diagnostyczne, projektujące, realizacyjne, ewaluacyjne oraz korektywne i doskonalące. W odniesieniu do wiedzy zaznacza, że musi to być wiedza trwała, elastyczna i otwarta, a ponieważ ma być podstawą dla wszelkich działań zawodowych nauczyciela powinna być to wiedza:

- ogólna, czyli taka, która jest niezbędna każdemu człowiekowi do funkcjonowania we współczesnym świecie,

- kierunkowa, czyli taka, którą wykorzysta w codziennej pracy pedagogicznej,
- psychologiczna i pedagogiczna, czyli ta dotycząca ucznia, jego rozwoju i towarzyszącym mu uwarunkowaniom,
- metodyczna, czyli taka, która jest niezbędna do właściwego prowadzenia procesu kształcenia i realizacji założonych celów.

Drugie, kluczowe kompetencje specyficzne „stają się przydatne dla nauczyciela, przed którym stają zadania wynikające z konieczności realizacji wąskich klas zadań, o wyraźnie określonym charakterze, nie zawsze niezbędnych, ale przydatnych dla realizacji podstawowych funkcji szkoły. Zdobycie specyficznych kompetencji kluczowych z jednej strony przyczyniłoby się do wzrostu atrakcyjności zawodowej nauczyciela na dość już nasyconym rynku pracy edukacyjnej, z drugiej ułatwiłoby nauczycielowi realizację z sukcesem dodatkowych zadań profesjonalnych stawianych przed nim przez zespół kierowniczy szkoły” [5, s. 195].

Ciekawe stanowisko przedstawiła Genowefa Koć-Seniuch, która definicję kompetencji nauczycielskich wyprowadza z definicji kwalifikacji. Uważa ona, że „pojęcie kwalifikacji zawodowych łączy się zazwyczaj z analizą rozmaitych grup czynności i zadań wykonywanych w toku pracy. Częstokroć jest ono kojarzone nadmiernie z kształceniem formalnym i umiejętnościami materialnymi, manualnymi, wtedy też na plan pierwszy wysuwa się pojęcie kompetencji – choć są to pojęcia bliskoznaczne, wzajemnie warunkujące się i uzupełniające. Nie ma bowiem kompetencji bez wiedzy, a tę zdobywa się najczęściej w toku kształcenia formalnego” [6, s. 227].

Wyniki badań

Zainteresowanie problematyką kompetencji zainspirowało mnie do przeprowadzenia badań, których respondentami było 194 studentów pierwszego roku studiów na kierunku pedagogika w Wyższej Szkole Humanistycznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie. Zapytano ich „Co to są kompetencje?”. Analiza zebranego materiału wskazuje, że według badanych studentów kompetencje to umiejętności do wykonywania pewnych czynności, tak uważa 24,23% badanych. 19,07% sądzi, że kompetencje to wiedza na określony temat, a 12,37%

stwierdziło, że kompetencje to zdolności do wykonania pewnych zadań. Studenci definiowali również kompetencje jako:

- kwalifikacje – 6,7%
- uprawnienia – 6,7%
- wykształcenie – 5,15%
- pewne cechy charakteru – 4,64%
- doświadczenia – 4,12%.

10,32% wypowiedzi określa kompetencje jako wartości, zespół możliwości, znajomość zawodu i odpowiednie do niego przygotowanie, chęci, predyspozycje, zachowania itp. Pozostałe 6,7% badanych nie potrafiło samodzielnie zdefiniować pojęcia kompetencji.

Zebrany materiał i wynikające z niego spostrzeżenia pozwalają mi sformułować stwierdzenie, że wiedza na temat kompetencji jest wśród studentów niska, a także brak im umiejętności prawidłowego definiowania kompetencji. Należy jednak mieć nadzieję, że w toku rozpoczętych studiów studenci nabędą wiedzę dotyczącą samych kompetencji i rozwiną umiejętność definiowania różnych pojęć oraz zjawisk zachodzących w otaczającej nas rzeczywistości.

Istota i klasyfikacja kompetencji

Rozumienie istoty pojęcia kompetencja to jedynie podstawa do tego, żeby mieć orientację na temat tego jakiego rodzaju kompetencje powinien mieć nauczyciel współczesnej szkoły, aby być kompetentnym nauczycielem. Literatura dostarcza różnych propozycji klasyfikacji kompetencji. Jedną z nich jest propozycja Wacława Strykowskiego, który kompetencje definiuje jako „kwalifikacje niezbędne do efektywnego wykonywania tego zawodu” [10, s. 69]. Podejście to kojarzy kompetencje z kwalifikacjami zwracając uwagę na fakt, że osoby, wykazujące wysoki poziom kompetencji w swoim zawodzie są w nim specjalistami i profesjonalistami. Dlatego też W. Strykowski wyróżnia dziesięć obszarów kompetencji, do których zalicza kompetencje:

- 1) merytoryczne,
- 2) psychologiczno-pedagogiczne,
- 3) diagnostyczne,
- 4) w dziedzinie planowania i projektowania,

- 5) dydaktyczno-metodyczne,
- 6) komunikacyjne,
- 7) medialne i techniczne,
- 8) związane z kontrolą i oceną osiągnięć uczniów oraz jakościowym pomiarem pracy szkoły,
- 9) dotyczące projektowania i oceny programów oraz podręczników szkolnych,
- 10) autoedukacyjne.

Sądzę, że tak szerokie ujęcie kompetencji nauczycielskich jest bardzo trafne, zwłaszcza, że oczekiwania społeczeństwa, co do roli społecznej pełnionej przez nauczyciela stale rosną. Nie ma on bowiem dzisiaj tylko przekazywać wiedzy i doświadczenia, pomagać w nabywaniu umiejętności i kształtować określonych postaw. Jego zadania zawodowe są znacznie szersze i wybiegają poza rzeczywistość edukacyjną szkoły. Tu i teraz nie wystarczy, nauczyciel musi patrzeć w przyszłość i do tej oraz dla tej przyszłości przygotowywać swoich uczniów.

Nieco inne stanowisko zajmuje Robert Kwaśnica, który dzieli kompetencje na praktyczno-moralne oraz kompetencje techniczne. W grupie kompetencji praktyczno-moralnych plasuje kompetencje interpretacyjne, moralne oraz komunikacyjne. Dzięki nim możemy zrozumieć otaczającą nas rzeczywistość, poznać normy postępowania i zasady moralne, a także nawiązać dialog i interakcje międzyludzkie. Do drugiej grupy, kompetencji technicznych, R. Kwaśnica zalicza kompetencje postulacyjne, metodyczne i realizacyjne. W opinii autora są one niezbędne do określania celów działań pedagogicznych, przygotowania planu postępowania metodycznego oraz doboru środków i warunków, by założone cele osiągnąć. Kompetencje te „mogą być rezultatem naśladownictwa, efektem świadomego przestrzegania wyuczonych reguł działania lub też mogą być własnym (oryginalnym, twórczym) pomysłem” [7, s. 301]. Myślę, że taki podział jest podziałem dobrym, lecz nie wystarczającym, dla dzisiejszych czasów zbyt wąski. Wachlarz kompetencji jakimi powinien dysponować nauczyciel winien być nieco szerszy i bardziej uszczegółowiony. Jednak znając specyfikę profesji nauczycielskiej należy zdać sobie sprawę, że ze względu na stale zmieniające się oczekiwania społeczne wobec niego, indywidualne potrzeby wychowanków, środowisko pracy oraz

przedmiot nauczania jednoznaczne określenie wszystkich niezbędnych kompetencji do jego wykonywania jest bardzo trudne.

Cz. Plewka w swojej książce pt. „Uwarunkowania zawodowego rozwoju nauczycieli” przedstawił w formie schematu bardzo syntetycznie klasyfikację kompetencji nauczycielskich według dziesięciu autorów. Jak pisze ten autor „przytoczone klasyfikacje nie stanowią oczywiście zamkniętego katalogu. W literaturze dotyczącej nauczyciela, a zwłaszcza „dobrego nauczyciel”, „profesjonalisty”, „fachowca”, jest wiele innych klasyfikacji, które powstały na skutek „wymieszania” kompetencji zapożyczonych z różnych katalogów klasyfikacyjnych, będących rezultatem przede wszystkim braku jednoznacznych kryteriów dotyczących kompetencji dobrego nauczyciela (...)” [8, s. 44].

W trakcie omawianych wcześniej badań, przeprowadzonych wśród studentów, zapytano również o to „Jakie kompetencje powinien posiadać nauczyciel?”. Wśród uzyskanych odpowiedzi 29,77% badanych wskazało jako niezbędne wiedzę i odpowiednie, kierunkowe wykształcenie nauczyciela. 17,56% respondentów zwróciło uwagę na umiejętność przekazywania tej wiedzy uczniom, jako kompetencję naczelną. Bardzo istotna dla badanych była umiejętność komunikowania się nauczyciela, wskazało ją 8,65% ankietowanych. Komunikowanie to dotyczyło zarówno umiejętności mówienia jak i słuchania. Podczas badania studenci wskazywali również wśród kompetencji pewne cechy, którymi winien charakteryzować się nauczyciel. I tak 7,38% badanych wskazało cierpliwość jako pożądaną cechę nauczyciela, 7,12% wyrozumiałość, 6,36% sprawiedliwość, 3,05% otwartość, 2,04% uczciwość. Respondenci zwrócili również uwagę na doświadczenie jakiego oczekują od nauczyciela – 2,54%, a także na umiejętność zainteresowania uczniów tematem zajęć lub prowadzonym przez nauczyciela przedmiotem – 2,04%. Wśród pozostałych 13,47% udzielonych odpowiedzi badani studenci wskazywali w ramach kompetencji na takie cechy i postawy, których oczekują od nauczyciela, jak: autorytet, empatię, inteligencję, kreatywność, lojalność, obiektywizm, odpowiedzialność, otwartość, pracowitość, rzetelność, spostrzegawczość, szacunek do uczniów, tolerancję, zapewnienie poczucia bezpieczeństwa uczniom.

Na podstawie uzyskanych odpowiedzi można stwierdzić, że studenci rozpoczynający naukę na kierunku pedagogika mają znikomą wiedzę o kompetencjach, jakich wymaga się od współczesnego nauczyciela. Podawane przez nich cechy charakteru lub postawy jakich oczekują od nauczyciela często są związane z ich doświadczeniami z lat szkolnych i powstającym na tej podstawie subiektywnym obrazem nauczyciela. Zebrany materiał może być przesłanką do przemyśleń (być może brutalnych ale prawdziwych) i sformułowania pytania, czy kandydaci na przyszłych nauczycieli nie wybierają studiów pedagogicznych przypadkowo, bądź ze względu na brak egzaminów wstępnych. Dlatego kształcąc nauczycieli na szczeblu szkolnictwa wyższego należy się zastanowić nie tylko nad samym procesem kształcenia kadry, ale również (jak nie przede wszystkim) nad systemem doboru kandydatów do tego jakże odpowiedzialnego zawodu.

Na problemy związane z kompetencjami nauczycielskimi zwrócił również uwagę Christopher Day. Przedstawia on stanowisko amerykańskie i pewne swoje spostrzeżenia, które można przenieść na grunt edukacji europejskiej oraz polskiej. Zauważył on, że współczesne systemy oświatowe oceniają zarówno nauczycieli jak i uczniów przez pryzmat bardzo wąskich kompetencji, mierzonych przy pomocy np.: testów. Autor ten uważa, że takie podejście jest błędne i zwraca uwagę na istotny fakt, „iż ocena kompetencji nie może być jedynym kryterium oceny pracy nauczycieli ani planowania ich rozwoju. (...) Rządy wielu państw wprowadziły już standardy zawodowe na różnych poziomach, by w ten sposób wyznaczać kryteria, dzięki którym można byłoby mierzyć i uznawać osiągnięcia i wiedzę fachową. W dobrym nauczaniu wykorzystanie mądrości, wnikliwości, doświadczenia, wiedzy przedmiotowej oraz pedagogicznych i organizacyjnych strategii zmienia się w zależności od kontekstu. Z tego powodu nie możliwe jest sformułowanie uniwersalnych, autentycznych definicji efektywnego nauczania, poza podaniem podstawowych ogólników” [1, s. 92]. Ch. Day w swoich rozważaniach przypomina, że dotychczas kompetencje były określane przez władze oświatowe, by mogły one mieć pieczęć nie tylko nad przygotowaniem do zawodu, ale również

by mogły kontrolować efekty pracy nauczycieli. Autor zwraca uwagę, że nie tylko władze, ale również rodzice, opinia publiczna, pracodawcy i wreszcie sami nauczyciele powinni mieć możliwość uczestniczenia w określaniu oczekiwań jakie współczesne społeczeństwo stawia przed nauczycielami, a także przedstawicielami innych zawodów. Należy przy tym pamiętać o pewnych ograniczeniach, które wiążą się z wykonywaniem różnych profesji w różnych warunkach i różnych środowiskach. Ch. Day słusznie zauważył, że w przypadku kompetencji nauczycielskich wykorzystuje się jednocześnie umiejętności i wiedzę w zależności od kontekstu i zaistniałej sytuacji wychowawczej.

Konkluzja

Reasumując można stwierdzić, że od nauczyciela przyszłości oczekuje się kompetencji, na które składa się nie tylko gruntowne przygotowanie teoretyczne, czyli wiedza, ale także umiejętności praktyczne i doświadczenie. Nie należy w tym miejscu zapominać o osobowości, dzięki której nauczyciel staje się przyjacielem dzieci i partnerem do współpracy dla rodziców. To ona sprawia, że niejednokrotnie mówi się o nauczycielu nie jako o zawodzie, ale o powołaniu.

Obecnie trwają prace nad Krajowymi Ramami Kwalifikacji dla polskiego szkolnictwa wyższego, które zrewolucjonizują nie tylko sam system kształcenia, ale przede wszystkim podejście do kształcenia i uzyskiwanych dzięki niemu kwalifikacji i kompetencji w ramach różnych zawodów, m.in. także zawodu nauczyciela.

Literatura

1. Day, Ch. *Rozwój zawodowy nauczyciela*, Gdańsk 2004.
2. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. J. M. Śnieciński, Warszawa 2003.
3. Kowolik P.: *Co dalej, polska edukacja? Kim powinien być nauczyciel przyszłości? Wyznaczanie nowych priorytetów.* (w:) *Problemy doskonalenia systemu edukacyjnego w Polsce*, Kraków 2008.
4. Kształtowanie kompetencji nauczycielskich u studentów kierunków pedagogicznych.

5. *Nauczyciel: misja czy zawód? Społeczne i profesjonalne aspekty roli*, red. P. Rudnicki, B. Kutrowski, M. Nowak-Dziemi-anowicz, Wrocław 2008.

6. *Nauczyciel i uczniowie w dyskursie edukacyjnym. Wybrane problemy do zajęć konwersatoryjnych z pedagogiki*. Pod red. G. Koć-Seniuch, A. Cichockiego, Białystok 2000,

7. *Pedagogika. Podręcznik akademicki, t. 2.* pod red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2006.

8. Plewka Cz.: *Uwarunkowania zawodowego rozwoju nauczycieli*, Warszawa 2009.

9. *Problemy doskonalenia systemu edukacyjnego w Polsce*, red. H. Moroz, Warszawa 2008.

10. Strykowski W., Strykowska J., Pieluchowski J.: *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2007.

Рецензент: Бароненко Е.А., канд. пед. наук, доцент ЧГПУ, Россия.